

الله الرحمن الرحيم

الرحمن الرحيم

مرکز اطلاعات و تحقیقات اسلامی

جوان مسلمان در بریتانیا

ناهدہ انصارین
فاطمہ باعشی
نفیسہ دانش فرد
مریم السادات موسوی

مشاور و ناظر علمی طرح: حسن طارمی راد

عنوان و نام پدیدآور	: جوان مسلمان در بریتانیا/ ناهده انصارین... [و دیگران]؛ مشاور و ناظر علمی طرح
حسن طارمی راد؛ [برای] مرکز اطلاعات و تحقیقات اسلامی.	
مشخصات نشر	: تهران: نشر گوی، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری	: ۴۰۰ ص.
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۵۶۳۷-۷۲-۴
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
یادداشت	: ناهده انصارین، نفیسه دانشفرد، فاطمه باعفی، مریم السادات موسوی.
یادداشت	: کتابنامه.
یادداشت	: نمایه.
موضوع	: جوانان مسلمان -- انگلستان
موضوع	: Muslim youth-- Great Britain
موضوع	: جوانان مسلمان -- انگلستان -- وضع اجتماعی
موضوع	: Muslim youth-- Great Britain -- Social conditions
موضوع	: مسلمانان -- انگلستان
موضوع	: Muslims -- Great Britain
موضوع	: مسلمانان -- انگلستان -- وضع اجتماعی
موضوع	: Muslims -- Great Britain -- Social conditions
شناسه افزوده	: انصارین، ناهده، ۱۳۲۴ -
شناسه افزوده	: طارمی راد، حسن، ۱۳۳۴ -
شناسه افزوده	: مرکز اطلاعات و تحقیقات اسلامی
شناسه افزوده	: The Islamic Research and Information Center
رده بندی کنگره	: ۱۳۹۷ ج ۹ / ۱۶۵ / BP۲۳۰
رده بندی دیویی	: ۲۹۷ / ۴۸۳
شماره کتابشناسی ملی	: ۵۳۲۰۲۷۰

مرکز اطلاعات و تحقیقات اسلامی
www.iric.org

عنوان: جوان مسلمان در بریتانیا

تألیف گروه پژوهش و تدوین: ناهده انصارین، فاطمه باعفی،

نفیسه دانش فرد، مریم السادات موسوی

مشاور و ناظر علمی طرح: حسن طارمی راد

ویراستار: سیاره مهین فر

ناشر: انتشارات گوی

تاریخ انتشار: ۱۳۹۷

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۵۶۳۷-۷۲-۴

چاپ و صحافی: عادل

شمارگان: ۱۰۰۰

قیمت: ۶۰۰۰ تومان

مراکز پخش: مؤسسه کتاب مرجع: تهران، بلوار کشاورز، خیابان

فلسطین، پایین تر از خیابان ایتالیا، نبش کوچه نوبخت، شماره ۳۸۰

تلفن ۸۸۹۶۱۳۰۳

انتشارات دلیل ما: قم، خیابان معلم، مجتمع ناشران، طبقه ۶، واحد ۶۱۳

تلفن ۲۵۳۷۷۴۴۹۸۸

info@iric.org

کلیه حقوق چاپ و نشر این کتاب انحصاراً محفوظ و متعلق به مرکز اطلاعات و تحقیقات اسلامی است.

۹	پیشگفتار (ناظر و مشاور تحقیق)
۱۳	مقدمه (گروه پژوهش و تدوین)
۲۵	فصل اول: تصویر کلی
۲۷	۱-۱ حضور مسلمانان در بریتانیا و دلایل آن
۳۹	۲-۱ چگونگی حضور و بروز فرقه‌ها و مذاهب اسلامی
۴۰	۳-۱ واکنش به مهاجرت
۴۰	۴-۱ آمار
۴۱	بررسی سرشماری سال ۲۰۰۱
۴۲	بررسی سرشماری سال ۲۰۱۱
۴۸	۵-۱ ملیت و قومیت مسلمانان
۴۸	بررسی سرشماری سال ۲۰۰۱
۴۶	بررسی سرشماری سال ۲۰۱۱
۵۰	۶-۱ پراکندگی جغرافیایی مسلمانان
۵۱	۷-۱ آمار پیروان فرقه‌ها و مذاهب اسلامی
۵۳	فصل دوم: آموزش و تحصیل
۵۶	۱-۲ دانش‌آموزان مسلمان در مدارس
۶۰	۲-۲ مدارس سکولار و مدارس دینی
۶۱	۳-۲ مخالفان مدارس دینی
۶۲	۴-۲ گواهینامه آموزشی دوره اول دبیرستان (GCSE)
۶۵	۵-۲ دوره آموزش تکمیلی دبیرستان (A-Level)
۶۵	۶-۲ شرایط و دستاوردهای تحصیلی دانش‌آموزان
۷۲	۷-۲ مشکلات و مسائل آموزشی
۷۷	۸-۲ خانواده و مسائل دختران
۸۲	۹-۲ دانشگاه‌ها
۸۵	۱۰-۲ تأثیر مذهب بر تحصیل
۸۷	فصل سوم: اشتغال
۸۹	۱-۳ نوع مشاغل
۹۱	۲-۳ علل بیکاری مسلمانان و نتایج آن
۱۰۴	۳-۳ موانع فرهنگی ناشی از شرایط اجتماعی مسلمانان
۱۰۷	۴-۳ رابطه دین و فعالیت اقتصادی

فصل چهارم: فرهنگ و اعتقادات

- ۱۱۱
۱۱۳ ۱-۴ هویت
۱۲۳ ۲-۴ تصویر جوان مسلمان بریتانیایی از اسلام
۱۲۷ ۳-۴ التزام جوان مسلمان بریتانیایی به اسلام
۱۳۳ ۴-۴ حجاب

فصل پنجم: جامعه و سیاست

- ۱۴۹
۱۵۱ ۱-۵ مؤسسات اسلامی جوانان در بریتانیا
۱۵۴ یک. مؤسساتی که صرفاً برای خدمت‌رسانی به جوانان مسلمان تأسیس شده‌اند.
۱۶۴ دو. مؤسساتی که آن‌ها را جوانان مسلمان تأسیس کرده‌اند.
۱۷۱ سه. مؤسسات بزرگی که قسمتی از فعالیت‌های خود را به جوانان مسلمان بریتانیایی معطوف کرده‌اند.
۱۹۶ ۲-۵ مساجد
۱۹۶ یک. جایگاه مساجد
۱۹۹ دو. مسجد و زنان
۲۰۳ سه. امامان مساجد
۲۰۷ چهار. مدرسه مسجدها
۲۱۱ ۳-۵ رسانه‌ها
۲۱۱ یک. رسانه‌های مکتوب
۲۱۸ دو. رسانه‌های تصویری
۲۲۱ ۴-۵ هنر و سرگرمی
۲۲۶ ۵-۵ مشارکت سیاسی مسلمانان بریتانیا
۲۳۱ ۶-۵ آسیب‌شناسی و ناهنجاری‌های اجتماعی

فصل ششم: نو مسلمانان

- ۲۳۷
۲۴۰ ۱-۶ تعداد نو مسلمانان
۲۴۱ ۲-۶ عوامل و زمینه‌های گرایش به اسلام
۲۴۴ ۳-۶ فعالیت‌های نو مسلمانان
۲۴۴ ۴-۶ روش دعوت و تبلیغ در بریتانیا
۲۴۵ ۵-۶ جوانی و تغییر دین
۲۴۷ ۶-۶ مشکلات نو مسلمانان

فصل هفتم: گزارش کتاب

- ۲۴۹
 ۲۵۱ ۱-۷ جوان بریتانیایی و مسلمان
 ۲۵۸ ۲-۷ جوان مسلمان: چالش‌ها، فرصت‌ها و انتظارات
 ۲۷۳ ۳-۷ مسلمانان جوان بریتانیایی: هویت، فرهنگ، سیاست و رسانه
 ۲۸۰ ۴-۷ جوانان مهاجر و سرزمین مادری، دیدار جوانان پاکستانی / کشمیری بریتانیایی با اقوام خود در پاکستان و کشمیر
 ۲۸۳ ۵-۷ مسلمانان در بریتانیا: ساختن فضای اجتماعی و سیاسی
 ۲۹۲ ۶-۷ مسلمانان در بریتانیا: نژاد، جایگاه و هویت‌ها
 ۲۹۹ ۷-۷ درآمدی بر مسلمانان در بریتانیا
 ۳۰۹ ۸-۷ فرهنگ پاندولی؟ تلفیق مهاجران جوان مسلمان در شرق لندن
 ۳۱۴ ۹-۷ مسلمانان سیاه‌پوست در بریتانیا، علت گرایش زیاد سیاه‌پوستان جوان به اسلام چیست؟
 ۳۱۶ ۱۰-۷ بین فرهنگ‌ها: تغییر و پیوستگی در زندگی جوانان آسیایی
 ۳۱۸ ۱۱-۷ برگزاری مراسم روز عاشورا در بین جوانان شیعه بریتانیا در «قوم‌نگاری‌های» اسلام
 ۳۲۱ ۱۲-۷ مذهب و ملیت: شبکه‌های محلی و فراملی ایرانیان در بریتانیا
 ۳۳۲ ۱۳-۷ مدینه در بیرمنگام، نجف در برنت: بطن اسلام بریتانیا

پیوست‌ها

- ۳۳۹
 ۳۴۱ ۱-۸ پیوست ۱: رسانه‌های تصویری
 ۳۶۲ ۲-۸ پیوست ۲: پژوهشگران مطرح در حوزه مسائل مسلمانان بریتانیا
 ۳۶۵ ۳-۸ پیوست ۳: گزارش گردهمایی با مسلمانان بریتانیا
 ۳۶۷ ۴-۸ پیوست ۴: پرسشنامه
 ۳۶۹ ۵-۸ پیوست ۵: نظام آموزشی در بریتانیا

منابع

- ۳۷۱
 ۳۷۹ نمایه

پیشگفتار

پیشگفتار

کتاب پیش‌رو حاصل تحقیقی گسترده مبتنی بر دستاوردهای چندین پژوهش میدانی است که در پانزده سال اخیر در دانشگاه‌ها و مؤسسات علمی کشور انگلستان، در موضوعات و مسائل مرتبط با جوان مسلمان در این کشور، صورت گرفته و امکان به دست دادن تصویری نسبتاً واقع نما از این گروه سنی مسلمان متولد یا مقیم انگلستان را فراهم آورده است. علت اقدام به این طرح مطالعاتی - پژوهشی پاسخگویی به نیاز مبرم متولیان نشر تعلیم دینی، به ویژه برای جوانان، از بالاترین رده تا کارشناسان رسانه‌ای و تبلیغی و دغدغه‌مندان جماعت گسترده مسلمان در قلمرو جغرافیایی خارج از جهان اسلام است که به اقتضای حال، ناگزیر از تدوین برنامه‌های کارآمد و مؤثر برای حفظ و تحکیم پیوندهای هویتی و تعمیق و تصحیح سلوک فرهنگی و تبیین و ارتقای معرفت دینی در تعاملی دو سویه بین جهان اسلامی و جهان دیگر هستند.

حضور کسر قابل توجهی از مسلمانان (۴۵۰,۰۰۰,۰۰۰ تن) در سرزمین‌های دیگر، به ویژه در کشورهای غربی (شامل اروپا و آمریکا) در بازه زمانی متجاوز از یک قرن، تجربه زیست‌های در خور اعتنا به دست داده است که در ساحت دین‌شناسی و دین‌ورزی و دین‌مداری باید مورد مذاقه قرار گیرد تا از اقدامات نامطمئن و نامتناسب با اقتضائات و نیازهای محیطی احتراز شود و مجموعه‌های تعلیمی و ترویجی و غیر آن با خواست‌های مخاطبان سازگار افتد.

مؤسسه اطلاعات و تحقیقات اسلامی (IRIC) به اقتضای رسالت داوطلبانه‌ای که بر خود فرض کرده است و به استناد پشتوانه نظری و تجربه عملی در مقوله معرفی اسلام، بر پایه رهنمودهای اولیای عظیم الشان صلوات الله علیهم اجمعین به مخاطبان غربی، بر آن است

که بر پایه مطالعات روشمند و مستند و پژوهش‌های معتبر و روزآمد، فضای واقعی جهان غربی و مسلمانان آن جهان را به بزرگان دینی و اجتماعی و نخبگان و کارشناسان علمی و فرهنگی ارائه کند و در این اقدام، از اظهارات غیر علمی و تعمیم‌های نامستند قویاً احتراز نماید.

نخستین گام در این راه، پس از برگزاری هم‌اندیشی "جوانان مسلمان در جهان غربی: نقشه راه" (سال ۱۳۹۱ در محل کانون اسلامی انصار، تهران) به موضوع جوان مسلمان در بریتانیا اختصاص یافت و "گروه پژوهش و تدوین" تشکیل شد. خانم‌ها **ناهده انصارین، فاطمه باعثی، نفیسه دانش فرد، مریم السادات موسوی**، از اعضای کوشای مؤسسه، با صرف وقت و تلاش پیگیر و حوصله علمی در بازه زمانی سه ساله، به شناسایی و ارزیابی و گزینش و گردآوری منابع و سپس استخراج مطالب اهتمام ورزیدند. اینجانب نیز در طول راه، وظیفه مشاوره و نظارت را بر عهده داشت. امید است حاصل کار وافی به مقصود باشد.

انتظار می‌رود تذکارات و نظرات اصلاحی مطالعه‌کنندگان این دفتر، در ارتقای علمی گام‌های سپسین و بهبود روش‌ها مؤثر افتد.

و آخر دعوانا أن الحمد لله رب العالمین

حسن طارمی‌راد

ناظر و مشاور طرح

آذر ۱۳۹۶

مقدمه

مقدمه

حضور مسلمانان در کشورهای غربی به نخبگان علمی و اقتصادی اختصاص ندارد و افرادی از همه سطوح و با انگیزه‌های متفاوت، کوتاه مدت یا همیشگی، در آنجا اقامت گزیده‌اند. پدیده جهانی شدن نیز در دو دهه اخیر بر سرعت این رفت و آمدها و مهاجرت‌ها افزوده و کم و کیف آن را به نحو چشمگیری تغییر داده است. از ابتدای این حضور، جمعیت‌های متکثر و متنوع مسلمانان هر یک به فراخور علائق دینی و هویتی و فرهنگی خود به تأسیس نهادهای دینی و ساماندهی برنامه‌های مذهبی اهتمام داشته‌اند و احیاناً برای ارتقاء و تقویت فعالیت‌هایشان از متولیان امر دین در همه سطوح مدد جسته‌اند. هنوز نیز غالب آنان بر این باورند که در حیات دینی و فرهنگی خود نیازمند راهنمایی و حمایت علما و فرهیختگان جهان اسلام و نیز کسب تجربه پیشگامان این راهند. هدف از تحقیق حاضر، شناخت تفصیلی از مجموعه مسائل این جماعت در فضای بریتانیا و یافتن راه‌های ایجابی آگاهی‌یابی و آگاهی‌رسانی است. برای بسیاری از مسلمانان، این دغدغه جدی وجود دارد که زیستن در جهانی دیگر (در این تحقیق: بریتانیا) را در چه انگاره‌ای طراحی کنند، به‌طوری که ارزش‌های دینی و امکان التزام به آن‌ها، با در نظر گرفتن محدودیت‌ها و فرصت‌ها و امکانات، حفظ شود. آگاهی از وضع مسلمانان در بریتانیا، از نظر فرهنگی و اجتماعی و مذهبی و سیاسی و درک چالش‌ها و فرصت‌ها و خلأها و مشکلات و کاستی‌ها، برای برنامه‌ریزی دینی کارآمد و راهگشا، از دیگر اهداف این پژوهش است.

بررسی کتاب‌ها و مقالات و پایان‌نامه‌های فراوان در موضوع مسلمانان ساکن غرب نشان می‌دهد که گاهی متصدیان امر دین در جوامع اسلامی نیاز غرب نشینان را کمتر می‌دانند و شبکه ارتباطی کارآمدی که آگاهی این رهبران را با آن جوامع روزآمد و عینی کند وجود ندارد. بسیاری از خانواده‌های مسلمان ساکن غرب در فضای اسلامی رشد کرده‌اند، اما برای نسل دوم خود کاری نکرده‌اند و از آن‌ها حمایت نمی‌کنند. این مشکل در میان مسلمانان مهاجر از آفریقا بیشتر است. موضوع مهم دیگر این است که بسیاری از مسلمانان ساکن غرب تصویر درستی از دین خود ندارند، زیرا نهاد تبلیغ و تعلیم دین برای مسلمانان متوطن یا مقیم غرب اقدامات مناسب و آگاهی بخش انجام نداده‌است. سلوک نامطلوب شماری از مسلمانان، فشارهای رسانه‌ای، کلیشه‌سازی‌های تحریف شده و رایج از اسلام و مسلمانان، اسلام‌هراسی و ایجاد محدودیت در عمل به وظایف اسلامی، از دیگر دلایل این نگرش اشتباه است.

این تحقیق با دو شاخص «جوان» و «بریتانیا» انجام گرفته است. علت انتخاب جوان، اقتضائات سنی، انگیزه برای انتخاب الگو، پرسشگری، داشتن دغدغه برای آینده، پویایی و تحول‌پذیری جوانان است. رابطه جوانان را با دین‌داری در سطوح گوناگون می‌توان بررسی کرد: جوانی که ملتزم به آموزه‌های دینی است و می‌تواند بین فرهنگ و دین تمایز قائل شود؛ جوانی که با دین تربیت شده و به آن خو گرفته است، اما به آن معرفت ندارد؛ و جوانی که ملتزم به دین است، ولی دین را فرهنگ تلقی می‌کند و در نتیجه آن را متعلق به جامعه دینی می‌داند. جوانان مسلمان غربی را در این گروه‌ها نیز می‌توان طبقه‌بندی کرد: جوانانی که یک یا دو نسل قبل آنان به غرب رفته‌اند، جوانان مسلمان‌زاده غربی مهاجر، و جوانانی که به دلایل شغلی و تحصیلی به غرب رفته‌اند. انتخاب بریتانیا نیز از این رو بوده است که حضور مسلمانان در آنجا سابقه طولانی دارد، مسلمانان مقیم آنجا تنوع مذهبی دارند، و بریتانیا چندفرهنگی است و به علاوه، میزان مطالعه درباره مسلمانان آنجا درخور توجه است.

روش تحقیق:

این پژوهش مطالعه اجتماعی به روش کتابخانه‌ای است. سؤالات ابتدایی این پژوهش عبارت‌اند از:

۱. عوامل و موجبات حضور جوان مسلمان در بریتانیا چیست؟
۲. جوانان مسلمان چه ملیت و مذهبی دارند؟ (تنوع ملی و مذهبی جوانان مسلمان بریتانیا)
۳. جوانان مسلمان بریتانیایی از لحاظ شغل و تحصیل در چه موقعیتی هستند؟
۴. نسبت جوان مسلمان با دین‌داری چگونه است؟
۵. مساجد و مراکز فرهنگی و دینی در بریتانیا چه جایگاهی دارند؟
۶. زنان جوان مسلمان در بریتانیا با چه مسائلی روبرو هستند؟ چالش‌ها و فرصت‌هایشان کدام است؟

گردآوری منابع تحقیق و بازنگری در پرسش‌ها و سازماندهی مباحث در این پژوهش، در فرایندی رفتی - برگشتی انجام گرفت. این پژوهش با گردآوری منابع آغاز شد و تلاش بر این بود که کتاب‌ها از سال ۲۰۰۵ تا ۲۰۱۳ (سال آغاز تحقیق) منتشر شده باشند. برای شناخت منابع از سه روش استفاده شد: جستجو در پایگاه‌های اینترنتی، پیدا کردن منابع جدید با استفاده از کتاب‌شناسی کتاب‌های مورد مطالعه، و شناخت نویسندگان فعال در حوزه جوانان مسلمان بریتانیا و جستجو برای یافتن آثارشان. از جمله کتاب‌هایی که در شروع این تحقیق بررسی شد، «دایرة المعارف شش جلدی زنان و فرهنگ‌های اسلامی»^۱ بود، به‌ویژه جلد ششم آن که نمایه موضوعی دارد. مطالعه منابع اولیه به شناخت منابع دیگر، افزایش آگاهی و ایجاد پرسش‌های جدید انجامید. پرسش‌های جدید نیز مبدأ شناخت منابع دیگر و مطالعه آن‌ها شد. این فرایند رفتی - برگشتی تا آنجا ادامه یافت که از منابع جدید، به ندرت پرسش نو یا آگاهی تازه‌ای برای پژوهشگران به وجود آمد و منبع دیگری در این موضوع شناخته نشد.

1. Encyclopedia of Women and Islamic Cultures, 2003-2007, Brill, Leiden

مراحل تحقیق:

مرحله اول: منبع شناسی

از زمان شروع پژوهش (آذر ۱۳۹۱) تا اردیبهشت ۱۳۹۲، حدود ۵۰٪ از کارشناسایی و گزینش و مرور منابع انجام شد و گزارشی فشرده از اهم کتاب‌ها فراهم آمد. به این ترتیب، ۷۵ کتاب درباره جوانان مسلمان تهیه شد که از این تعداد ۴۵ منبع، با توجه به جایگاه مؤلفان و کیفیت و محتوای کار، گزینش گردید که فهرست آن‌ها در پیوست پایان کتاب مندرج است.

کتاب‌های بررسی شده در این تحقیق چند گونه‌اند: برخی دقیقاً با موضوع جوان مسلمان بریتانیا مرتبط‌اند، بعضی فصول متعددی را به مسائل جوان مسلمان اختصاص داده‌اند و برخی دیگر مباحثی دارند که شامل جوان مسلمان نیز می‌شود. گروه پژوهش چند کتاب را، که نویسنده یا سرویراستار آن‌ها دارای اعتبار علمی دانشگاهی است، منبع اصلی قرار دادند و علاوه بر یادداشت‌برداری درباره پرسش‌های تحقیق، از آن‌ها گزارش تهیه کردند. کتاب‌هایی که درباره آن‌ها گزارش مبسوط نوشته شده است عبارت‌اند از:

۱. جوان، بریتانیایی و مسلمان / فلیپ لوئیس، ۲۰۰۷^۱
۲. جوان مسلمان: چالش‌ها، فرصت‌ها و انتظارات / فوزیه احمد و محمد صدیق سدان، ۲۰۱۲^۲
۳. جوانان مسلمان بریتانیایی: هویت، فرهنگ، سیاست و رسانه / ناهید افروز کبیر، ۲۰۱۰^۳
۴. پراکندگی جوانان مهاجر و سرزمین مادری / دیدار جوانان پاکستانی - کشمیری بریتانیایی با اقوام خود در پاکستان و کشمیر / گیل کریسی، ۲۰۰۶^۴
۵. مسلمانان در بریتانیا: ساختن فضای اجتماعی و سیاسی / وقار احمد و ضیاء الدین سردار، ۲۰۱۲^۵
۶. مسلمانان در بریتانیا: نژاد، جایگاه و هویت‌ها / ویراستاران: پیتر هاپکینز و ریچارد گیل، ۲۰۰۹^۶

1. Lewis P. (2007), Young, British and Muslim.

2. Ahmad, F. and Seddon, M.S. (2012), Muslim youth: challenges, opportunities and expectation.

3. Afrose Kabir, N. (2010), Young British Muslims: identity, culture, politics and the media.

4. Gressey, G. (2006), Diaspora youth and ancestral homeland: British Pakistani / Kashmiri youth Visiting Kin in Pakistan and Kashmir.

5. Ahmad, W. and Sardar, Z. (2012), Muslims in Britain: making social and political space.

6. Hopkins, P. and Gale, R. (Eds) (2009), Muslims in Britain: race, place and identities.

۷. درآمدی بر مسلمانان در بریتانیا/ سوفی گیلیات - رای، ۲۰۱۰.
۸. فرهنگ پاندولی: بررسی تلفیق جوانان مسلمان مهاجر در لندن شرقی/ جاندوز بالیکی و آن ولز، ۲۰۰۹.^۲
۹. مسلمانان سیاه پوست در بریتانیا: چرا تعداد کثیری از جوانان سیاه پوست مسلمان می‌شوند؟، ریچارد اس ردی، ۲۰۰۹.^۳
۱۰. بین فرهنگ‌ها: پایداری و تغییر در زندگی جوانان آسیایی/ محمد انور، ۱۹۹۸.^۴
- علاوه بر گزارش تفصیلی این کتاب‌ها، که بیشتر موضوعات و اطلاعاتشان درباره جوانان مسلمان بریتانیاست، درباره دو کتاب «مذهب و ملیت» و «مدینه در بیرمنگام، نجف در برنت: بطن اسلام بریتانیا» نیز گزارش تفصیلی داده شده است.
۱۱. مذهب و ملیت: شبکه‌های محلی و فراملی ایرانیان در بریتانیا/ کاترین اسپلمن، ۲۰۰۴.^۵
۱۲. مدینه در بیرمنگام، نجف در برنت: بطن اسلام بریتانیا/ اینس باون، ۲۰۱۴.^۶
- دو کتاب اخیر با هدف مطالعه بر روی جوانان مسلمان بریتانیا نوشته نشده‌اند، اما اطلاعات درخور توجهی درباره شیعیان بریتانیا دارند. همچنین از فصل چهارم کتاب «فرهنگ‌شناسی اسلام»^۷ (درباره مراسم عاشورا که جوانان شیعه بریتانیا برگزار می‌کنند)، گزارش توصیفی تهیه شده است. تا کنون کتاب علمی مستقلی به طور تخصصی درباره شیعیان بریتانیا و جوانان شیعه در بریتانیا نوشته نشده است.

1. Gilliat-Ray, S. (2010), Muslims in Britain : an introduction.

2. Balicki, J. and Wells, A (2011), The pendulum culture?: integration of young muslim immigrants in East London.

3. Reddie, R. (2009), Black Muslim in Britain: Why are a growing number of young black people converting to Islam?

4. Anwar, M. (1998), Between cultures : Continuity and change in the lives of young Asians.

5. Spellman, K. (2004), Religion and nation: Iranian local and transnational networks in Britain.

6. Bowen, I. (2014), Medina in Birmingham, Najaf in Brent: Inside British Islam.

7. Baudouin Dupret, Thomas Pierret, Paulo G Pinto. Kathryn Spellman-poots (2012), Ethnographies of Islam: Ritual performances and every day practices.

مرحله دوم: تکمیل فهرست ابتدایی

در شروع مطالعات، موضوعات و پرسش‌های تحقیق صورت‌بندی مقدماتی شد و پس از مطالعه و بسط موضوع، فهرست تفصیلی دقیق‌تری فراهم آمد.

صورت‌بندی مقدماتی موضوعات پژوهشی بدین قرار بود:

۱. خاستگاه و انگیزه‌های حضور مسلمانان در بریتانیا (به تفکیک ملیت)،
۲. پراکندگی آماری جوامع مسلمانان در بریتانیا با التفات به جوانان،
۳. تحصیل و اشتغال،
۴. مسائل و چالش‌های اجتماعی، فرهنگی، هویتی،
۵. مسائل زنان و دختران در بریتانیا،
۶. سازمان‌ها و مؤسسات فرهنگی، مذهبی و اجتماعی تأثیرگذار،
۷. دولت بریتانیا و جوانان مسلمان.

با افزایش منابع مطالعاتی، صورت‌بندی اولیه به این صورت تغییر یافت:

۱. خاستگاه و انگیزه حضور جوانان مسلمان در بریتانیا (به تفکیک ملیت):
  - دلایل اقتصادی و اشتغال (نسل اول و دوم)،
  - دلایل سیاسی (پناهندگی سیاسی و ...، نسل اول و دوم)،
  - دلایل اجتماعی (چالش با محیط فرهنگی زادگاه)،
  - دلایل تحصیلی.
۲. پراکندگی آماری جوامع مسلمان در بریتانیا با التفات به جوانان:
  - آمار کلی (کلان)،
  - ملیت،
  - مذهب،
  - پراکنش جغرافیایی و آرایش تجمعات مسلمانان،

- سن و جنسیت،

- زادگاه و زبان.

۳. تحصیل و اشتغال (گزارش آماری و بررسی تحلیلی):

- سطح تحصیل (به تفکیک جنسیت)،

- تحصیلات دانشگاهی (تنوع تحصیلی)،

- اشتغال (درصد، تنوع و سطوح).

۴. مسائل و چالش‌های اجتماعی، فرهنگی، هویتی:

- تحصیل در مدارس سکولار غربی (کودکان مسلمان بریتانیایی در مدارس دولتی)،

- آموزه‌های اسلامی در کلاس‌های اعتقادی (آموزش و پرورش مذهبی خارج از خانواده)،

- مدارس اسلامی مستقل و مدارس اسلامی تحت حمایت دولت،

- هویت دینی و هویت ملی (تعامل و تقابل)،

- تعریف هویت بریتانیایی،

- تصور جوان مسلمان بریتانیایی از اسلام،

- التزام جوان مسلمان به دین‌داری (ظرفیت‌ها، دشواری‌ها و غیره).

۵. زنان و دختران:

- پوشش،

- چالش‌های فرهنگی،

- تحصیل و اشتغال،

- زنان و مساجد (مراکز دینی).

۶. سازمان‌ها، نهادها و مؤسسات فرهنگی، مذهبی و اجتماعی تأثیرگذار:

- خاستگاه، ایدئولوژی و حامیان،
- فعالیت‌ها (کمیت و کیفیت)،
- جایگاه در بین جوانان مسلمان و دولت بریتانیا،
- میزان نفوذ و تأثیرگذاری،
- مشارکت و نمایندگی سیاسی،
- رسانه‌های چاپی و الکترونیکی،
- هنر و سرگرمی.

پس از ادامه مطالعات و بررسی‌ها، اصلاحات دیگری صورت گرفت و بعضی از عناوین، به دلیل هم‌پوشانی با موضوعات دیگر، حذف و عناوین جدیدی افزوده شد و پس از چند بازنگری، فهرست نهایی فراهم آمد، همان که در ابتدای کتاب آمده است.

مرحله سوم: یادداشت‌برداری

به هر یک از اعضای گروه پژوهش، یک یا چند موضوع سپرده شد و منابع پیش گفته برای مطالعه و یادداشت‌برداری، بین اعضا تقسیم گردید. حاصل یادداشت‌ها بر اساس محتوا مقوله‌بندی شد و نتیجه مطالعات در جلسات متعدد به منظور احتراز از داده‌های ناسازگار و کنارگذاشتن داده‌های نادرست و غیر ضروری و رفع تعارضات، مورد بررسی و مذاقه قرار گرفت، و در مواردی نیز موجب هم افزایی محتوایی شد.

مرحله چهارم: ساماندهی یادداشت‌ها و استنتاج و تدوین

از آنجا که یادداشت‌ها معطوف به پرسش‌هایی تحقیق بود، از محتوای فراهم آمده به راحتی معلوم می‌شد که کدام پرسش‌ها بدون پاسخ مانده و درباره کدام داده‌ها باید ارزیابی دقیق‌تر صورت گیرد. در این مرحله نیز تا آنجا که مقدور بود نقص‌ها رفع و تعارضات و ناسازگاری‌ها برطرف شد.

گروه پژوهش و تدوین امیدوار است این مجموعه راهنما و راهگشای فعالیت‌های تبلیغی و علمی همه دست‌اندرکاران مربوط باشد. ان شاءالله

گروه پژوهش و تدوین

